

UDK:336.48

Xidirova G.R.

Buxoro davlat universiteti

Professori, i.f.d.

TURIZMNI MAMLAKAT VA HUDUDLARNI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNINI VA AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada turizmning mamlakat va hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi o'rnini va ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan. Maqolada mahalliy va xorijiy olimlarning "turizm" tushunchasiga bergan ta'riflari, turizmni yalpi ichki mahsulotga (iqtisodiy o'sish), mamlakatni savdo va to'lov balansiga, eksport va importga, davlat budjeti, investitsion faollikka, iqtisodiyot tarmoqlariga, yalpi daromad va bandlik, biznes muhitga, yashil va raqamli iqtisodiyotga ta'siri va boshqa makroiqtisodiy indikatorlarga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotda turizmning hududiy rivojlanishdagi roli, uning investitsiyalar jalb qilishdagi ahamiyati va mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashdagi o'rnini tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, turizmning barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola turizm sohasi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar, iqtisodiyot va hududiy rivojlanish sohalari bo'yicha mutaxassislar hamda turizm siyosatini shakllantiruvchi qaror qabul qiluvchilar uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: turizm, turizm bozori, turizm industriyasi, ichki turizm, turistik salohiyat, turizm xizmatlari, turistik mahsulot.

Annotatsiya. В данной научной статье научно обоснованно анализируется роль и значение туризма в социально-экономическом развитии страны и регионов. В статье рассматриваются определения понятия «туризм», данные отечественными и зарубежными учеными, а также влияние туризма на валовой внутренний продукт (экономический рост), торговый и платежный баланс страны, экспорт и импорт, государственный бюджет, инвестиционную активность, экономические отрасли, совокупный доход и занятость, деловую среду, зеленую и цифровую экономику, а также другие макроэкономические показатели. В исследовании анализируется роль туризма в региональном развитии, его значение в привлечении инвестиций и поддержке местного предпринимательства. На основе результатов исследования разработаны научно-практические рекомендации по обеспечению устойчивого развития туризма.

Статья представляет теоретический и практический интерес для исследователей в области туризма, специалистов по экономике и региональному развитию, а также для лиц, принимающих решения в сфере туристической политики.

Ключевые слова: туризм, туристический рынок, туристическая индустрия, внутренний туризм, туристический потенциал, туристические услуги, туристический продукт.

Annotation. This scientific article provides a research-based analysis of the role and significance of tourism in the socio-economic development of a country and its regions. The paper examines the definitions of "tourism" given by local and foreign scholars, as well as the impact of tourism on gross domestic product (economic growth), the country's trade and payment balance, exports and imports, the state budget, investment activity, economic sectors, total income and employment, the business environment, the green and digital economy, and other macroeconomic indicators. The study analyzes the role of tourism in regional development, its importance in attracting investments, and its contribution to supporting local entrepreneurship. Based on the research findings, scientific and practical recommendations for ensuring sustainable tourism development have been proposed.

This article is of theoretical and practical significance for researchers in the field of tourism, specialists in economics and regional development, as well as policymakers in tourism policy.

Keywords: tourism, tourism market, tourism industry, domestic tourism, tourism potential, tourism services, tourism product.

Kirish.

XVI asrda turizm jahon iqtisodiyotiga eng tez rivojlanayotgan keng tarmoqli tizimlardan biriga aylanmoqda. Jahon turizmida kuzatilayotgan va koʻzda tutilayotgan tub oʻzgarishlar olimlar va mutaxassislar tomonidan qayd etilgan oʻziga xos fenomen boʻlib, unga boʻlgan eʼtibor va qiziqish ortib bormoqda. Turizm mamlakat va mintaqalarni barqaror rivojlanishini taʼminlash va aholi turmush darajasini oshirishning drayveri sifatida qaralmoqda. Bu oʻrinda muhtaram Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevni 2023-yil 16-sentabrda Samarqand shahrida Butunjahon turizm tashkiloti Bosh assambleyasining 25-sessiyasini ochilishidagi nutqlarini koʻrsatib oʻtish lozim. “Turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan va istiqbolli tarmoqlaridan hisoblanadi. Koʻplab davlatlar hozirgi murakkab vaziyatda oʻz iqtisodiyotini tiklash va dolzarb ijtimoiy muammolarni hal etishda turizm sohasiga tayanmoqda. Turizm mamlakatlarimiz umumiy farovonligi va barqaror taraqqiyotini taʼminlashning muhim omilidir desak mubolagʻa boʻlmaydi”.

Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) maʼlumotlariga koʻra, oxirgi yigirma yilda (2000-2022-yillar) dunyoda turizmni oʻrtacha yillik oʻsishi 6-7 foizni tashkil etgan. Dunyo milliy daromadini 15,0 foizga yaqini, eksportni 8,0 foizi ushbu tizimga toʻgʻri kelmoqda. Ayrim xorijiy davlatlar iqtisodiyotida turizmning ulushi 50,0 foizdan ortiq. Jumladan, Vengriyada 61,0 foiz, Gresiyada 50,0 foiz, Turkiyada 35,0 foiz, Misrda 30,0 foizga teng. Turizm sohasida band boʻlganlar soni 320 mingga yaqin boʻlib, dunyodagi umumiy bandlikning 10,0 foizini tashkil qilmoqda. 2022-yilda deyarli bir milliard turist xorijga sayohat qilgan.

Adabiyotlar sharhi.

Amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqot avvalambor bir qator turizm sohasidagi iqtisodiy kategoriyalar, atamalar, terminlar toʻgʻrisidagi shakllangan ilmiy-nazariylarga boʻlgan muallif munosabatini aniqlash, ayrimlari boʻyicha oʻz fikr va qarashlarni bayon etish maqsadga muvofiq. Tadqiqot obyekti va subyektidan kelib chiqqan holda asosiy eʼtibor “turizm”, “turizm tizimi”, “turizm industriyasi”, “turizm bazalari”, “turizm turlari” kabi iqtisodiy kategoriyalarga qaratilgan. Hozirda olimlar va mutaxassislar oʻrtasida “turizm” tushunchasi boʻyicha yagona fikrga kelinmagan.

Birlashgan mamlakatlar tashkiloti (BMT) taʼrifiga koʻra, “turizm bu faol dam olish orqali sogʻliqni yaxshilash, inson taraqqiyotiga taʼsir koʻrsatish maqsadida insonni oʻz yashash joyidan boshqa joyga borishidan iborat”¹.

Manila deklaratsiyasiga muvofiq, turizm - inson hayotida muhim ahamiyatga ega boʻlib, u davlatlarni ijtimoiy, madaniy, taʼlim, iqtisodiyot va xalqaro munosabatlar sohasiga bevosita taʼsir koʻrsatishi bilan belgilanadi. Oʻzbekiston Respublikasini 2019-yil 16-aprelda qabul qilingan “Turizm toʻgʻrisidagi” qonunda “turizm” terminiga quyidagicha taʼrif berilgan. Turizm jismoniy shahsning vaqtincha boʻlish mamlakatdagi (joyidagi) manbalardan daromad olish bilan bogʻliq boʻlgan faoliyat bilan shugʻullayotgan holda doimiy yashash joyidan joʻnab ketishi (sayohat qilishi).

M.I.Astaxova turizmga quyidagicha taʼrif bergan. “Turizm sayohatchilarni vaqtinchalik va oʻz xohishlariga koʻra yashash joyini oʻzgartirish bilan bogʻliq xizmatlar yigʻindisidan iborat”². I.T.Balabanov turizmni aniq tushunchasi quyidagi iqtisodiy qarashlar bilan belgilanadi: “Aholini turli turistik sayohat yoʻnalishlariga harakatlanishi; belgilangan joyga borishi va u yerda toʻxtashi; doimiy yashash joyidan chiqishi; malum vaqtdan soʻng oʻz uyiga qaytishi; foyda olishga qaratilmagan sayyohlik faoliyati”³.

Oʻrganilgan ilmiy adabiyotlarda olimlar tomonidan taklifi eʼtilgan turizm tushunchasi ayrim iqtisodiy kategoriyalarni qoʻshish yoki qisqartirish hisobiga turlicha talqin qilingan, bir qator

¹ Бағалюбов В.С. Экономика туризма. - Москва, Академия, 2005. - 4 с.

² Астахова М.И. Виды и тенденции развития туризма. - Москва. Новей век, 2017. - 4 с.

³ Балабанов И.Т. Экономика туризма. - Москва, Финансы и статистика, 2013. - 15 с.

omillarni ta'siri ko'rsatib o'tilgan. Umumlashgan holda turizm bu inson salomatligini tiklash uchun sayohat qilish faoliyati, deb aytish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi.

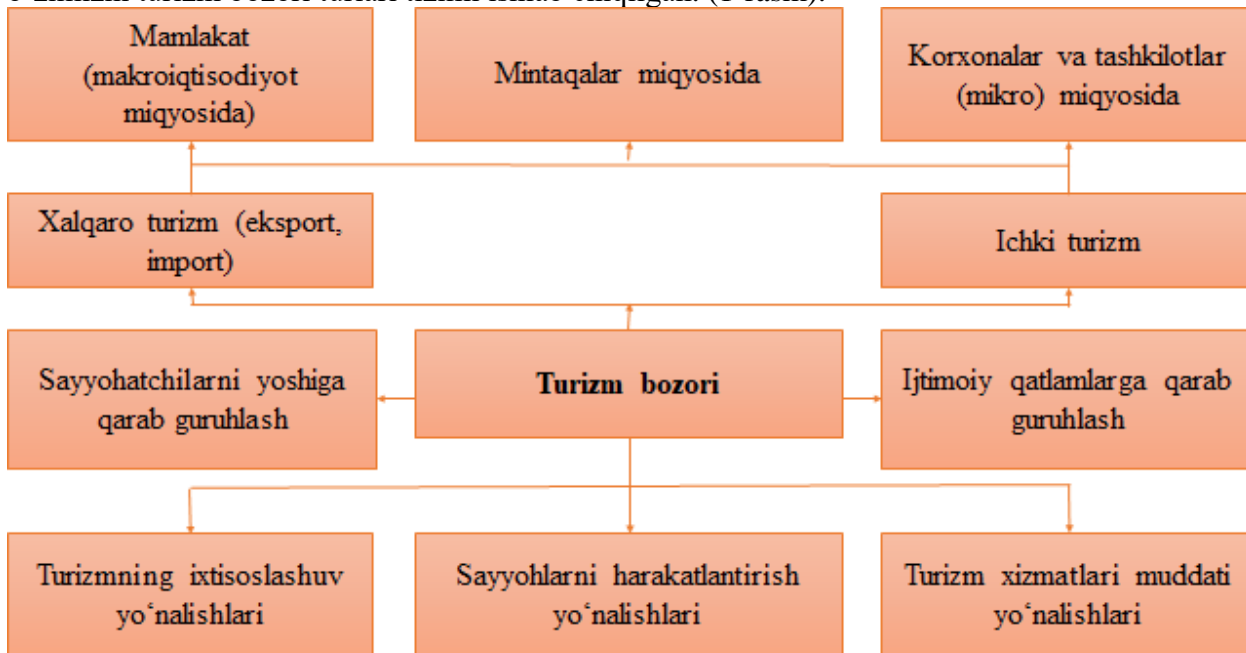
Maqolada turizmni tahlil qilishda sistemali yondashuv, iqtisodiy va komparativ tahlil, statistik tahlil, ekspert baholash hamda innovatsion yondashuv metodlaridan foydalanilgan. Xususan, makro-, mintaqaviy va mikroiqtisodiy darajadagi tahlillar orqali turizmning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlariga integratsiyasi o'rganilgan.

Muhokama va natijalar.

Turizm industriyasini yana bir sinonimi bu turistik xizmatlar yoki turizm bozoridir. Turizm bozorining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- mamlakatlararo, mamalakat, mintaqalar (Qoraqolpog'iston Respublikasi, viloyatlar, shaharlar va tumanlar) miqyosida turistik xizmatlarni amalga oshirilishiga qaratilgan iqtisodiy munosabatlar tizimi;
- shakllangan bozorda turistik mahsulotni pulga va teskari jarayon pulni turistik mahsulotga aylanishi;
- turistik mahsulotni sotuvchi va sotib oluvchi o'rtasidagi iqtisodiy mexanizmni amal qilish;
- talab va taklif o'rtasidagi aloqalarni amalga oshiruvchi ko'pgina vositachi firmalar va tashkilotlarni mavjudligi;
- turizm bozorida talabni shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillarni (to'lov qobiliyati, maqsad va istaklar, o'rta sinf darajasi, sayyohlarni jinsi, yoshi va boshqalar) etiborga olish zaruriyati;
- turistik bozorda taklifni ma'lum hududga bo'lishi, unga yetib borishda vaqtni sarflanishi;
- turizm bozorida taklifni shakllanishida hududlarda mavjud salohiyatni mavjudligi va uni raqobatbardoshligini baholash.

Olimlar va mutaxassislar o'rtasida turizm bozori turlari va ularni guruhlariga ajratish bo'yicha ham turli qarashlar va fikrlar mavjud. Ilmiy adabiyotlarda keltirilgan turizm turlarini maqsadli guruhlariga ajratish bo'yicha berilgan taklif va mulohazalarni tanqidiy o'rgangan holda o'zimizni turizm bozori turlari tizimi ishlab chiqilgan. (1-rasm).

1-rasm. Mamlakat va mintaqalarda turizm bozori turlarini shakllanish tizimi¹

¹ Muallif ishlanmasi.

Turizm oqimini shakllanishiga muvofiq, uni asosan ikkita yirik tashqi va ichki turizm guruhlariga ajratiladi. Xalqaro turizmni xorij mamlakatlardan kelayotgan sayyohlar (eksport) va mamlakatimiz sayyohlarini xorij davlatlarga tashrifi (import) tashkil etadi. Ichki turizm mamlakat va mintaqalar miqyosida mahalliy sayyohlar oqimini shakllanishidan iborat.

Turizmni shakllanishi va rivojlanishidagi asosiy tadqiqot, boshqaruv obyektlari sifatida makro va mikro (firmalar va tashkilotlar) guruhlariga ajratish maqsadga muvofiq, deb o'ylaymiz. Bunday guruhlash turizmni ushbu yo'nalishlarda rivojlanishini tartibga solishni, iqtisodiyot fanida aniq turizm sohasida uchta mutaxassislik bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi.

Ichki turizm bilan ko'proq bog'liq bo'lgan yo'nalishlar sayohatchilar yoshiga qarab maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari, yoshlar, mehnatga layoqatlilar va qariyalar bo'yicha guruhlariga ajratish bevosita amaliy ahamiyatga ega. Muhim turizm turlarini shakllanishi jamiyatni ijtimoiy guruhlarini e'tiborga olish bilan bog'liq. Bular o'rta sinf vakillari, oilaviy guruhlar va alohida shahslarga qaratilgan turizm bozorini rivojlantirishdan iborat.

O'zbekistonda turizmga bo'lgan talab va mavjud turistik salohiyatdan kelib chiqqan holda, turizm xizmatlarini ziyorat, ekologik, rekreatsion (gastronomik) va boshqa bir qator ixtisoslashgan turizm turlariga ajratish mumkin. Sayyohlarni harakatlanishi bilan bog'liq turizm turlari velosipedda, otda, suvda, havo yo'llari, temir yo'llari va boshqa vositalardan foydalanish bo'yicha guruhlariga taqsimlash imkoni bor. Turizm xizmatlari turini guruhlash tizimini yanada davom ettirish mumkin. Masalan sayohat muddati, rasmiy va norasmiy, chegara hududlari bo'yicha guruhlariga ajratishi imkoni mavjud. Eng asosiysi turizm bozori turlarini maqsadli guruhlariga ajratish turizmni chuqurroq tahlil qilish, aniq chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish, kelajakdagi rivojlanishni ustuvor yo'nalishlarini aniqlashda uslubiyot sifatida foydalanish lozim.

Turizm juda murakkab jarayon, turli sohalar, tarmoqlar, tashkilotlar, korxonalar va aholini qamrab olgan o'ziga xos iqtisodiy kategoriyadir. Uni shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq ilmiy yo'nalishlar olimlar va mutaxassislar tomonidan keng tahlil qilib kelinmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqotning obyekti va subyekti, qo'yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda turizmni mamlakat va mintaqalar doirasida rivojlanishini hali chuquroq o'rganilmagan bir qator ilmiy-nazariy asoslariga e'tibor qaratilgan. Jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan transformatsion va institutsion o'zgarishlar, iqlim va ekologiyani ta'sirini kuchayishi, turli tahdidlar hamda xavf-xatarlarni mavjudligi raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarga o'tish zaruriyatidan kelib chiqqan holda turizmni barqaror iqtisodiy o'sishga va aholi farovonligini ta'minlashdagi o'rnini aniqlashtirish juda dolzarb ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etmoqda. Turizmni mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi o'rni va ahamiyatini turli hududiy darajada ta'sirini aniqlash orqali asoslash mumkin. Ular makroiqtisodiyot (mamlakat) mintaqaviy iqtisodiyot (viloyat, shahar, tuman) va mikroiqtisodiyotni (bevosita turistik xizmat ko'rsatuvchi korxonalar va tashkilotlar) qamrab olgan tizimlardan iborat (2-rasm).

Hozirda turizmni makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy darajadagi ta'siri olimlar va mutaxassislar tomonidan keng o'rganilgan. Ayniqsa, turizmni makroiqtisodiy ta'sirini aniqlashga qaratilgan ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib berilgan. Jumladan, turizmni yalpi ichki mahsulotga (iqtisodiy o'sish), mamlakatni savdo va to'lov balansiga, eksport va importga, davlat budjeti, investitsion faollikka, iqtisodiyot tarmoqlariga, yalpi daromad va bandlik, biznes muhitga, yashil va raqamli iqtisodiyotga ta'siri va boshqa makroiqtisodiy indikatorlarga ta'siri o'rganilgan¹.

Mikroiqtisodiyot yo'nalishida ham bor qator ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar amalga oshirilgan². Ushbu tadqiqotlar asosan turistik faoliyat olib, firma va tashkilotlar, mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari, sanatoriya va kurort muassasalari, dam olish tashkilotlar, mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari, sanatoriya va kurort muassasalari, dam

¹ Ivanov S., Webster C (2007) Measuring the impact of Tourism on Economic Growth. // Tourism Economics, 13(3).; Safarova N.N. Turizm rivojlanishining ilmiy-nazariy asoslari (monografiya). – T., 2017. - p. 220.

² Саидов А.Ф. Организационно-экономические основы развития и управления туризмом. Докторская диссертация. - Ташкент, 1995. - 270 с.; Тураев Б.Х. Развитие организационная-экономических механизмов управления туризмом. Докторская диссертация. - Ташкент, 2011, - 254 с.

olish tashkilotlari va turistik bazalarni tashkiliy-iqtisodiy muammolarini yechishga qaratilgan. Jumladan, menejment va marketing, kurslarni tayyorlash, innovatsion va investitsion faollik, tashqi iqtisodiy aloqalar, raqamli informatsion texnologiyalarga bag'ishlangan.

2-rasm. Turizmni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sir tizimini shakllanishi¹

Turizmni mikro daraja o'z navbatida mikro iqtisodiy va mintaqaviy iqtisodiyot indikatorlari bilan bevosita bog'langan bo'lib, mintaq va mamlakat miqyosida asosiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish indikatorlarini shakllanishiga olib keladi.

Mintaqaviy iqtisodiyot va turizm o'rtasidagi bog'liqlik eng asosiy lardan bo'lib, turizm xizmatlarini bevosita hududlarda amalga oshirilishi bilan izohlanadi. Bevosita bog'liq hududlar aholisi daromadlarini va bandligini ta'minlashda turizmni o'rni yuqori desak, mubolag'a bo'lmaydi. Shuningdek turizm yalpi hududiy mahsulot, mahalliy sanoat va hunarmandchilik, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqish, investitsiya va qurilish, mahalliy budjet va soliq tizimi, hududiy klasterlar va mahsus turizm zonalarini shakllanishida asosiy o'rin egallaydi. mintaqani kompleks rivojlanishida turizmni o'ziga xos o'rni u yerda shakllangan salohiyatdir. O'zaro bog'liqlikni ikki taraf lama ekanligini ta'kidlash lozim. Birinchidan, mintaqadagi ijtimoiy-iqtisodiy holatni turizmga ta'siri, ikkinchidan turizmni mintaqani kompleks rivojlanishiga ta'siri.

Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy omillarini turizm rivojlanishiga ta'siri quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- mintaqadagi investitsion va innovatsion jozibadorlik, qulay muhit;
- hududlar miqyosida turizmni boshqarish tizimini shakllanishi;
- mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish konsepsiyalari va dasturlarida turizmni asosiy o'sish nuqtasi sifatida aks ettirish;
- turizm subyektlarini samarali faoliyat ko'rsatishlari uchun, ularni mahalliy resurslardan (yer, suv, gaz, elektr energiya, yoqilg'i va boshqalar) bilan doimiy ta'minlashni tashkil qilish;
- Mintaqani turizm salohiyati va afzalliklarini keng targ'ibot qilish;
- mintaqada turizm sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratish.

Ilmiy nazariya va uslubiyot nuqtai nazardan turizmni mintaqani rivojlanishiga ta'siri mamlakatimizda deyarli o'rganilmagan. Yigirmadan ortiq bajarilgan ilmiy tadqiqotlarda (dissertatsiyalar) asosiy obyekt sifatida mamlakat yoki alohida turizm industriyasi ko'rilgan. Agarda aniqlashtiradigan bo'lsak, turizm mintaq iqtisodiyotini deyarli barcha tarmoqlari va

¹ Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

sohalari bilan bevosita va bilvosita bog‘langan holda ta’sir ko‘rsatadi. Mintaqa va turizm o‘zaro bir-biri bilan chambarchas bog‘liqligi avvalombor, ular oldiga qo‘yilgan maqsad va vazifalarni, ustuvor yo‘nalishlarning uyg‘unligi bilan asoslash mumkin (3-rasm).

Mintaqani kompleks rivojlantirishning maqsad va vazifalari	Turizm industriyasini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari
Mintaqadagi tabiiy-iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish	Maxalliy turizm salohiyati va imkoniyatlaridan unumli foydalanish
Raqobatbardosh maxsulotlar (xizmatlar) ishlab chiqarishni tashkil etish, ekspert salohiyatini oshirish	Turizm firmalari, mehmonxonalar, fimalarni raqobatbardoshligini ta’minlash, tashqi va ichki turizmni kengaytirish
Maxalliy sanoat va xunamandchilikni ustuvor rivojlantirish	Sayyohlarni turli sovg‘alarga bo‘lgan talabini qondirish, mehmondo‘stlikni shakllantirish
Mintaqaviy klasterlar va maxsus zonalami, tashkil qilish, iqtisodiy o‘shish nuqtalarini aniqlash	Xududiy turizm klasterlari, turistik zonalarini shakllantirish
Mintaqaviy investitsiya dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorij investitsiyalarni jalb qilish	Turizm industriyasiga yangi innovatsion loyixalarni olib kirish, investitsion faollikni ta’minlash
Qishloq xo‘jaligini intensiv rivojlantirish orqali oziq ovqat xavfsizligini, toza ekologik va xalol maxsulotlarni ishlab chiqishni, tashkil etish	Sayyoxlar ovqatlanish tizimini toza-ekologik va xalol maxalliy maxsulotlar bilan ta’minlash
Mintaqada muxandislik, yo‘l transporti, ijtimoiy va bozor infratuzilma ob’ektlarini barqaror faoliyatini ta’minlash, xizmatlarni aholi ehtiyojlari asosida yuqori sur‘atlarda rivojlantirish	Turizm industriyasi va sayyoxlarni talab va ehtiyojlarini xisobga olgan holda infratuzilma va xizmatlar turlarini rivojlantirish
Aholi bandligini ta’minlash va ulami daromadlarini oshirish orqali turmush darajasi va sifatini yaxshilash	Turizmga bo‘lgan talabdan kelib chiqib yangi ish joylari tashkil etish, kadrlar tayyorlash, sayyoxlarni xavfsizligini ta’minlash

3-rasm. Mintaqa iqtisodiyoti va turizmni rivojlantirishdagi o‘zaro bog‘liqlik tizimi¹

Ushbu o‘xshashlik mintaqadagi tabiiy-iqtisodiy, jumladan turizm salohiyatidan unumli foydalanish; sanoat, qishloq xo‘jaligi, qurilish va xizmatlar sohasini barqaror rivojlantirish; investitsiya va innovatsion loyihalar, raqamli texnologiyalarni amaliyotga joriy etish, infratuzilma obyektlari faoliyatini muvofiqlashtirish, eng asosiysi aholi faravonligini oshirishda ustuvor yo‘nalishlar sifatida bog‘langanligidan iborat.

Iqtisodiyot tarmoqlari va sohasini turizm bilan bog‘lanishi ikkita muhim vazifa mintaqada iqtisodiy o‘shish va aholi turmush darajasini yuqori darajaga ko‘tarishda muhim ahamiyat kasb etadi (4-rasm).

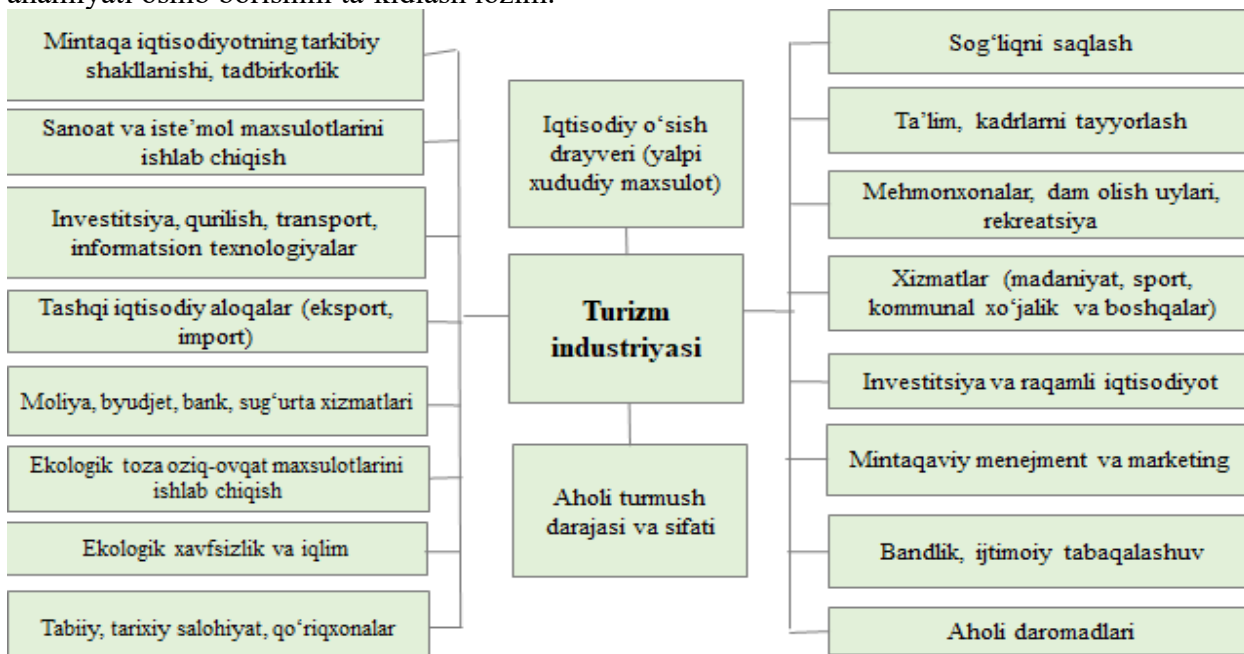
Mintaqada turizm taraqqiyoti avvalom bor mahsulotlar va xizmatlarga bo‘lgan talabni shakllanishiga olib keladi. O‘z navbatida, mintaqaga tashrif buyuruvchi turistlarda mahsulot va xizmatlarga bo‘lgan qo‘shimcha talabni uyg‘otadi. Shu sababli, turizm ma’lum darajada mintaqada sanoat, qishloq xo‘jaligi, qurilish, transport va boshqa sohalarni rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri turizmni iqtisodiy ta’siri turistik industriyadan olinadigan daromadlar va samaradorligi bilan belgilanadi. Daromadlar turizm subyektlarni faoliyati, davlat va mahalliy budjetlarga to‘lovlar orqali shakllanadi.

Turistlar dam olish joylariga yetib, borishda turli ekskursionlar tashkil etishda, o‘z turar joylariga jo‘nab ketishlarida ko‘rsatiladigan transport xizmatlari mintaqada transport infratuzilmasini rivojlantirish rekonstruksiya qilish va qayta ta’minlash, zamonaviy transport turlari va modellaridan foydalanish uchun turtki bo‘ladi. Mintaqada barcha turistik tumanlarni va shaharlarni yagona transport tizimi bilan ta’minlash asosida sayohatlarga sifatli xizmat ko‘rsatilishi muhim yo‘nalishlar qatoriga kiradi. Turistlarni joylashtirish sohasi, mehmonxonalar, dam olish uylari, turistik markazlar va boshqa turdagi hordiq chiqarish maskanlari mintaqada turizm bozorini qay darajada rivojlanganligini belgilab beradi. Ayniqsa, milliy qadriyatlar, urf-odatlar, mehmondo‘stlik kabi tarixdan saqlanib kelayotgan udumlarni turistlarni qabul qilish va ularga xizmat ko‘rsatishda qo‘llash maqsadga muvofiq. Bu o‘rinda mahalliy aholi, xususiyy firma

¹ Manba: Muallif tomondan ishlab chiqilgan.

va tashkilotlar tomonidan taklif etiladigan turli rang-barang yashash va dam olish joylarini ahamiyati oshib borishini ta’kidlash lozim.

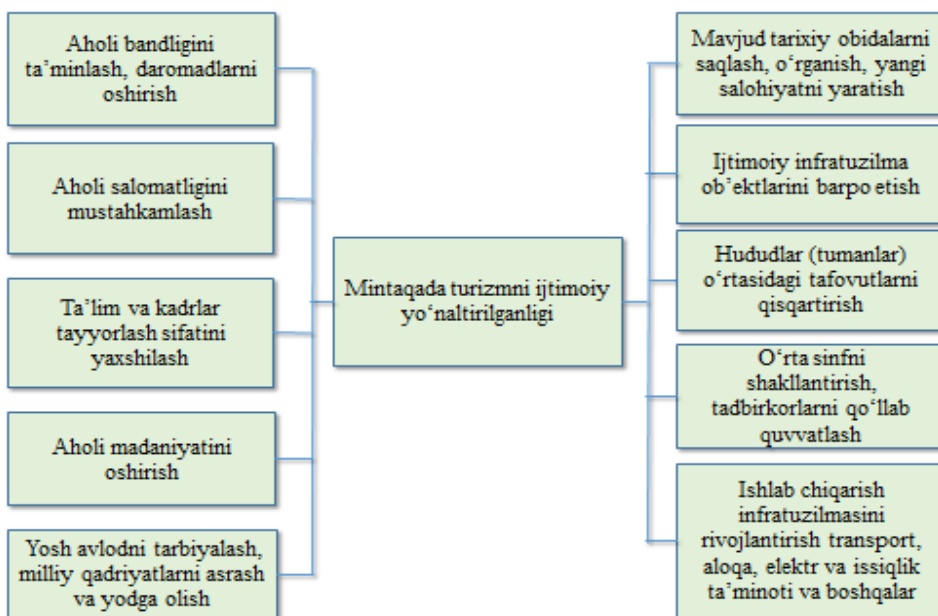

4-rasm. Turizmni mintaqa iqtisodiyoti tarmoqlari bilan bog‘liq tizimi¹

Mintaqaviy turizmni rivojlantirishning muhim qismi (komponenti) bo‘lib turistlarni ovqatlanishi va savdo qilishlar uchun xizmatlarni tashkil qilishdan iborat. Ayniqsa, mahalliy taomlar, ekologik toza va vitaminlarga boy sabzavotlar va mevalar, xalq hunarmandchiligi mahsulotlari turistlarni talab va takliflarini inobatga olishda, mintaqada turizmni raqobatbardoshligini ta’minlashda va xalqaro obro‘ va e’tiborini yuqori darajaga ko‘tarishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Mintaqada turizm xizmatlariga bo‘lgan talab bozor infratuzilma obyektlarini (bank, moliya, sug‘urta va boshqalar) mos ravishda shakllantirish va rivojlantirishga turtki bo‘ladi. Kelajak turizmi mintaqada mavjud bank-moliya xizmatlarning qulayligi va sifati bilan belgilanadi.

Turizmni mintaqada ijtimoiy barqarorlikka ta’sirini aholida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq (5-rasm).

5-rasm. Mintaqada ijtimoiy soha va aholi farovonligiga turizmni ta’siri²

¹ Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

² Muallif ishlanmasi.

O‘zbekiston sharoitida mintaqalarda ijtimoiy masalalarni hal qilishda, jumladan aholi bandligini ta’minlashda turizmni ahamiyati juda yuqori. Turizm mehnat ko‘p talab qiladigan ko‘p tarmoqli soha safiga kiradi. O‘rtacha xalqaro turizm sohasida 7 ta turistga 1 ta turist xodim xizmat ko‘rsatadi. Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga nisbatan raqamli texnologiyalarni, informatsion dasturlarni qo‘llash natijasida ishlovchilar soni keskin kamayib ketmaydi. Chunki, turizm kelajakda ham mehnat sig‘imi yuqoriligi bilan ajralib turadi. Turizm sohasida yaratilgan 1 ta yangi ish o‘rini iqtisodiyotni boshqa tarmoqlarida 2 ta yangi ish o‘rnini yaratish bilan barobar. O‘z navbatida, sohaga kiritilayotgan 1 dollar 3-4 dollarlik daromad keltiradi.

Turizmni mintaqadagi ijtimoiy ta’siri bevosita milliy qadriyatlar va urf-odatlarini mustahkamlashga qaratilganligini ta’kidlash lozim. Ushbu yo‘nalishda mintaqada o‘ziga xos madaniy turistik brendni shakllanishi va turistlarni taklif qilishning muhim mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi.

Mintaqada turizmni rivojlantirish barcha iqtisodiyot tarmoqlari, jumladan turizm industriyasi uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, zamonaviy o‘quv dasturlari va o‘quv texnologiyalaridan foydalanishga qaratilgan, jahon standartlariga javob beruvchi hududiy ta’lim tizimini shakllantirishda o‘rnak bo‘lib xizmat qiladi.

Yangi ish joylarini tashkil etilishi asosida aholi daromadlarini barqaror o‘sishi, inson salohiyatini oshishi, iste’mol talabini ko‘payishi kambag‘allikni qisqartirish va o‘rta sinf vakillarini shakllanishiga olib keladi. O‘rta sinf esa o‘z navbatida turizm xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojni kuchayishiga olib keladi.

Muallif fikricha, mintaqada turizmni ijtimoiy yo‘naltirilganligi aholini mehnatga layoqatligini oshirish, bo‘sh vaqtdan samarali foydalanish, aholi bandligini ta’minlash, daromadlarni oshirish, hududiy tafovutlarni kamaytirish, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, ijtimoiy tabaqalashuvni qisqartirish, ta’lim va sog‘liqni saqlash, madaniyat va sport, mavjud salohiyatdan birinchi navbatda yoshlarni tarbiyalashda muhim omil sifatida qaralishi lozim.

Turizmni mintaqalarni rivojlantirishda o‘ziga xos bo‘lgan omil raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash kelajakdagi o‘rnini baholash ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishiga aylanishi maqsadga muvofiq. Chunki, yaqin o‘rta va uzoq kelajakda mintaqada turizmni rivojlantirish, xizmatlar sifatini oshirish, yangi xizmat turlarini shakllanishi uchun raqamli texnologiyalarni qo‘llash oddiy zaruriyatga aylanadi. Raqamli texnologiyalarni turizmga qo‘llash mintaqada iqtisodiyoti tarmoqlari uchun ham o‘rnak sifatida qaralgan holda innovatsion yutuqlarni keng joriy etilishi uchun zamin yaratadi.

Raqamli iqtisodiyotni turizm va mintaqada uchun ijobiy tomonlaridan tashqari, salbiy oqibatlarini ham e’tibor olish zarur. Jumladan, turizm xizmatlarini amalga oshirishda birinchi navbatda inson xavfsizligini ta’minlash, mavjud informatsion texnologiyalardan maqsadli foydalanish, korrupsiya va xavf-xatarlarni oldini olish, boshqa bir qator salbiy natijalarni oldindan ko‘ra bilish va qo‘shimcha chora-tadbirlarni ishlab chiqishni talab qiladi.

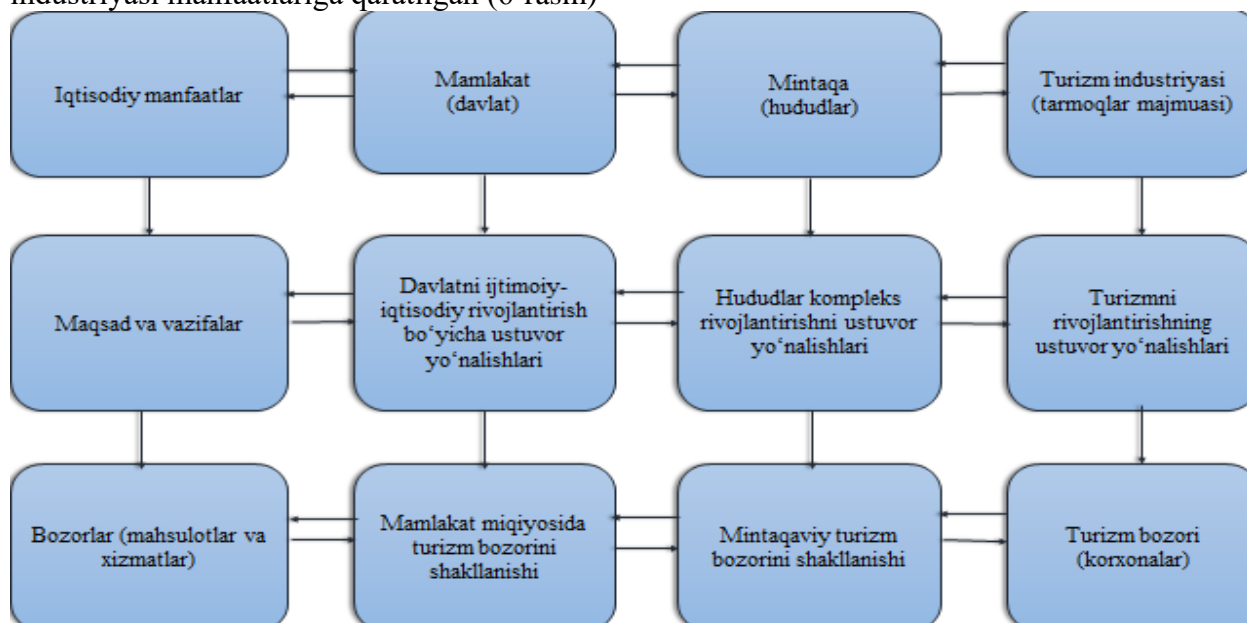
Turizmni raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalardan keng foydalanish o‘ziga xos qonuniyat va majburiy jarayonga aylanishi ko‘pgina olimlar tomonidan qayd etilmoqda¹. Shu sababli, mamlakat mintaqalarda turizmni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda o‘rta va uzoq muddatda shakllanishi mumkin bo‘lgan raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni salohiyatini oldindan ko‘ra bilish, ularni qo‘llashni ijobiy va salbiy oqibatlari, mavjud xavf-xatarlarni baholash lozim bo‘ladi. Raqamlashtirishni turizm sohasida nisbatan keng qo‘llanishi, mintaqada iqtisodiyoti va aholisi uchun innovatsion-informatsion texnologiyalarni o‘rganish, qo‘llash uchun keng imkoniyatlar ochib beradi. (blokcheyn texnologiyalar, yuqori tezlikdagi internet, raqamli savdo, sun’iy intellekt va boshqalar). Ayniqsa, mintaqalarda “Aqilli shaharlar”, “Aqlli turistik zonalar”, “aqlli qishloq”, “aqlli mahalla” shakllantirish turizmni rivojlantirish uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlar, olimlar tomonidan keng muhokama va munozaraga oid muhim nazariy qarashlardan bir mamlakat, mintaqada va turizm industriyasi o‘rtasidagi munosabatlar. Ularni

¹ Нарзуллаева Д., Хасанова Ж. Цифровизация туризма необходимость и закономерность.// Бозор, пул ва кредит, №12, 2000. - 14-21 б. <https://www.Lixeni.ru/glossory/e-commerce>

maqsad va vazifalarini, manfaatlarini qay darajada muvofiqligiga qaratilgan. Mamlakatimiz va xorijda chop etilgan ilmiy maqolalarda, rasmiy hujjatlarda iqtisodiy manfaatlar kategoriyasi va mohiyati to'g'risida yagona fikr shakllanmagan. Manfaatlar nazariyasining paydo bo'lishiga taniqli olimlar A.Tyurgo, A.Smit, A.Gegel va boshqalar katta hissa qo'shgan ko'pgina nazariyalar va rasmiy hujjatlarda iqtisodiy manfaatlarining turli terminlaridan foydalanishmoqda. Ular jumlasiga milliy, davlat, tarmoq, majmualar, korxonalar va tashkilotlar, mintaqa manfaatlarini kiritish mumkin.¹

Umuman olganda, iqtisodiy manfaatlarining asosini muallif fikriga mavjud va kelajakdagi iqtisodiy munosabatlar va ehtiyojlar tashkil etadi. Iqtisodiy manfaatlar to'g'risidagi nazariyalar va qarashlarni umumlashtirgan holda, ushbu tadqiqotda asosiy e'tibor mamlakat, mintaqa va turizm industriyasi manfaatlariga qaratilgan (6-rasm)

6-rasm. Mamlakat, mintaqa va turizm bozorining shakllanishining yagona tizimi²

Iqtisodiy manfaatlarining asosini davlatni ijtimoiy-iqtisodiy siyosati, uning ustuvor yo'nalishlari, maqsad va vazifalari, yagona mamlakat miqyosida yaxlit mahsulotlar va xizmatlar bozorlarini shakllantirishdan iborat. Ushbu siyosat o'z navbatida mintaqalarni va turizmni barqaror rivojlantirish uchun bazis bo'lib xizmat qiladi.

Mintaqalar iqtisodiy manfaatlari o'ziga xos ikkita yo'nalishni o'z ichiga oladi. Birinchidan ular nisbatan mustahkam tizim bo'lib o'z zaxira va boshqaruv organlariga ega, turli mulkchilik shakllariga asoslangan xo'jalik subyektlarining manfaatlari bilan o'zaro bog'langan. Ikkinchidan, mintaqalar mamlakat iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib, ularning faoliyati yagona iqtisodiy makon shakllanishi va milliy davlat manfaatlari ustunligi bilan belgilanadi.

Mintaqa iqtisodiy manfaatlari murakkab jarayon bo'lib, milliy davlat tarmoqlar (turizm industriyasi) manfaatlashni e'tirof etishni ko'zda tutadi. Xorij olimlari, ilmiy adabiyotlar tahlilini umumlashtirgan holda, muallif fikriga "mintaqaviy iqtisodiyot manfaatlari u yerda yashovchi aholining hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlari bo'lib, mavjud tabiiy-iqtisodiy, jumladan turistik salohiyatdan samarali foydalangan holda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning maqsad va vazifalaridan iborat".

Mintaqada barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash, bu yerda joylashgan turizm industriyasiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlar faoliyati natijalari bilan o'zaro bog'liq. O'z navbatida ushbu korxonalar va tashkilotlar faoliyatini belgilovchi asosiy omil ularning iqtisodiy manfaatlaridir. Turizm korxonalarining asosiy iqtisodiy manfaatlari mintaqadagi mahalliy

¹ Blair D. Local Economic Development. London, 1990. Абдурахмонов К.Х. и др. Региональная экономика и управления. - Ташкент, 2017. - 750 с. Маршалов А.С. и др. Основы теории регионального производства. - М., 1998. - 144 с. Карпова Г.А. Экономика современного туризма. - М., 2018. - 217 с.

² Muallif ishlanmasi.

resurslardan foydalangan holda xizmatlar va ishlab chiqarishni tashkil qilgan holda yuqori daromad olishga qaratilgan. Mintaqa va turizm industriyasi manfaatlarining bir biriga mos kelmaslik hollari asosan resurslarni samarali va oqilona taqsimlanishi bilan bog'liq.

Xulosa

Mamlakatlar uchun asosiy ustuvor vazifa barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, mavjud tabiiy-iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish, ular asosida aholi turmush darajasi va sifatini yuksaltirishdan iborat. Bu o'rinda turizm industriyasi o'ziga xos ahamiyatga ega. Mintaqada "lokomotiv va o'ziga xos o'sish nuqtalari" rolini o'ynashi mumkin bo'lgan turizmga hozirda va kelajakda alohida e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiq. O'z navbatida, mintaqada faoliyat yuritadigan turizm subyektlarining tarkibini takomillashtirish, ularni diversifikatsiya qilish, mavjud salohiyat, ichki va tashqi talabdan kelib chiqqan holda muvofiqlashtirish, tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Turizm va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqni ilmiy nazariy asoslarini o'rganishda obyektiv va real informatsion ma'lumotlar bazasini shakllantirish bo'yicha uslubiy yondashuvlarni takomillashtirishdan iborat. Ayniqsa, mintaq va turizmni o'zaro bog'liqlik darajasini tahlil qilishda bir qator ma'lumotlarni yo'qligi, ushbu jarayonni chuqurroq tahlil qilish va boshqaruv chora-tadbirlarini ishlab chiqishda to'siq bo'lib qolmoqda. Mintaqalar kesimida turistik axborotlar platformasini, ya'ni mintaqaviy turizm statistikasi va hisobotini yuritish bo'yicha ilmiy uslubiyotlarni ishlab chiqish zarur. Hozirda O'zbekistonda mintaqaviy turizm statistikasi shakllanmagan bo'lib, eng kerakli ma'lumotlar (eksport va import, turizm turlari bo'yicha daromadlarni shakllanishi, turizm industriyasida band bo'lganlar soni, turizm bilan sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish va xizmatlar o'rtasidagi bog'liq zanjiri va boshqalar) faqatgina alohida mahsus so'rovnoma orqali aniqlanishi mumkin. Buning uchun xalqaro standartlarga mos keluvchi sotsiologik tadqiqotlar (so'rovnoma) o'tkazishning uslubiyotini ishlab chiqish va uni rasmiy tasdiqlash masalasi ko'ndalang bo'lib turibdi.

Ushbu yo'nalishda yana bir muhim ilmiy qarashlardan biri turizm statistikasini real talablaridan kelib chiqqan holda takomillashtiridi, yangi bir iqtisodiy kategoriya maqsadli turizm statistikasini olib borishda eng muhim va amaliyot uchun ahamiyatli bo'lgan turizm maqsadlarini alohida ko'rsatkichlar bilan baholanishi zarur, deb o'ylaymiz. Ular bo'sh vaqtdan samarali foydalanish uchun dam oluvchilar, davolanish va sog'lomlashtirish maskanlariga boruvchilar diniy joylar va ziyoratgohlarga tashrif buyuruvchilar, mamlakatdan tashqarida va ichkarisida hududlarda tashkil etilayotgan turli tadbirlar (xalqaro, respublika, mintaq kesimidagi forumlar, konferensiyalar, seminarlar va boshqa uchrashuvlar) da ishtirok etuvchilarni qamrab oluvchi turistik oqimdan iborat.

Taklif etilayotgan maqsadli turizm kategoriyasi va uni baholash ko'rsatkichlaridan bevosita mamlakat va mintaqalarda turizmga bo'lgan talab va taklifni aniqlash, maqsadli chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Umumiy turizm oqimini rasmiy aniqlashda ishlatiladigan sayyohlar sonini o'quv jarayonlarida ishtirok etuvchilar, qarindosh va tanishlarini borib ko'ruvchilar, xarid qilish va tijorat maqsadida boshqa mintaqalarga boruvchilar, xizmat doirasida tashrif buyuruvchilar ma'lum darajada turizmni o'rganishda ayrim noaniqliklarni keltirib chiqaradi.

Umuman, yuqorida ko'rib o'tilgan mintaqada turizmni rivojlantirish bilan bog'liq ilmiy nazariyalar, turli uslubiy qarashlar, uni takomillashtirish bo'yicha berilgan muallif takliflari mamlakatimizda jumladan, uning mintaqalarida turizmni barcha tarmoqlar va sohalar bilan o'zaro chambarchas va zanjirsimon bog'liqlikda tahlil qilish va aniq chora-tadbirlar ishlab chiqishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Багальбов В.С. Экономика туризма. - Москва, Академия, 2005. - 4 с.
2. Ivanov S., Webster C (2007) Measuring the impact of Tourism on Economic Growth. // Tourism Economics, 13(3).;

3. Safarova N.N. Turizm rivojlanishining ilmiy-nazariy asoslari (monografiya). – T., 2017. - p. 220.
4. Саидов А.Ф. Организационно-экономические основы развития и управления туризмом. Докторская диссертация. - Ташкент, 1995. - 270 с.;
5. Тураев Б.Х. Развитие организационно-экономических механизмов управления туризмом. Докторская диссертация. - Ташкент, 2011, - 254 с.
6. Нарзуллаева Д., Хасанова Ж. Цифровизация туризма необходимость и закономерность.// Бозор, пул ва кредит, №12, 2000. - 14-21 б. <https://www.Lixeni.ru/glossory/e-commerce>
7. Blair D. Local Economic Development. London, 1990.
8. Абдурахмонов К.Х. и др. Региональная экономика и управления. - Ташкент, 2017. - 750 с.
9. Маршалов А.С. и др. Основы теории регионального производства. - М, 1998. – 144 с.
10. Карпова Г.А. Экономика современного туризма. - М., 2018. - 217 с.